

FÖRSLAGET

TILL RELIGIONSFRIHETSLAG

Av docenten RUBEN JOSEFSON

»KONUNGEN bör ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer.» Så formuleras i regeringsformens § 16 religionsfrihetens grundsats. När regeringsformen tillkom, hade man säkerligen icke en radikal omgestaltning av förhållandet mellan stat och kyrka i tankarna. Enligt samma regeringsform skall konungen alltid vara av den rena evangeliska läran, vilket givetvis betyder att föreningen mellan stat och kyrka skall bestå i en eller annan form. Principiellt ändrades emellertid denna förenings karaktär, i det att tvångsanslutningen till kyrkan icke kan sägas vara i överensstämmelse med den uttalade religionsfrihetens grundsats, varför också det i äldre svenska regeringsformer förekommande stadgandet rörande enighet i religionen konsekvent måste uppgivas. Med all rätt konstaterar dissenterlagskommittén i sitt betänkande, att man har anledning att betrakta tillkomsten av religionsfrihetsstadgandet i 1809 års regeringsform som en ny utgångspunkt för regleringen av förhållandet mellan kyrkan och staten. Detta förhållande är ju inte en gång för alla fastlåst. Inom ramen för det i grundlagen förutsatta förbundet kunna givetvis relationerna mellan staten och kyrkan gestaltas på olika sätt. Staten kan ge kyrkan medinflytande i betydelsefulla samhällsangelägenheter, som inte direkt falla inom sfären för kyrkans egentliga uppgifter, eller den kan begränsa detta inflytande. Utvecklingen efter 1809 är i detta avseende icke alldeles rätlinjig eller entydig. Vissa samhällsuppgifter ha i allt större utsträckning pålagts kyrkan. Man behöver i detta sammanhang blott erinra om alla de uppgifter, som höra samman med folkbokföringen. På andra områden har kyrkans ansvar och arbete minskats. Folkundervisningen, som vuxit upp i kyrkans hägn, kan här nämnas som ett exempel.

När dissenterlagskommittén gått till sitt arbete har den givetvis haft att utgå från det i grundlagen förutsatta allmänna förhållandet mellan kyrkan och staten. Staten har ett officiellt kristet ansikte. Den ger åt den evangelisk-lutherska kyrkan en erkänd, privilegierad ställning, även om denna ställning inte alltid av kyrkan kan uppfattas som ett privilegium. Staten förhåller sig således inte neutral i religiöst avseende. Den har gjort ett val, åtminstone i den meningen att den har accepterat en historisk utveckling, och den har dragit konsekvenserna av detta val i sin lagstiftning. Nu vill emellertid staten inte att tvång utövas mot den enskildes samvete, f.ö. i bästa överensstämmelse med den evangelisk-lutherska trosåskådning, till vilken staten officiellt bekänner sig, och söker uttrycka detta i sin lagstiftning utan att därför uppge sitt en gång gjorda val eller att upphöra att taga hänsyn till svenska kyrkans särställning. Är kyrkan bunden vid staten redan genom grundlagens bestämmelser, så måste det innebära, att också staten är bunden vid kyrkan.

I diskussionen om dissenterlagskommitténs betänkande har man inte alltid gjort klart för sig, att uppgiften inte varit en omprövning av den nuvarande regleringen av förhållandet mellan kyrka och stat. Den har därför inte haft anledning att ingå på frågan om svenska kyrkans rättsliga ställning, även om dess förslag till fritt utträde ur kyrkan naturligtvis förutsätter att svenska kyrkan icke är en statlig institution eller ett organ för statens verksamhet, tankar som då och då gjorts gällande men som ej ha stöd i den faktiska rätten utan endast i vissa filosofiskt eller teologiskt bestämda spekulationer om statens och kyrkans väsen. Det förtjänar att påpekas att kommittén i sina egna uttalanden ingestädes använder uttrycket statskyrka om svenska kyrkan.

Kommitténs uppgift har således varit mera begränsad än vad man synes ha förutsatt i den allmänna debatten. Huvudfrågan har varit: Var kan under nuvarande förhållanden verkligt religiöst tvång med fog sägas föreligga, och på vilket sätt skall den i grundlagen fastställda rätten till fri religionsutövning närmare uttryckas i den svenska lagstiftningen? Men även denna begränsade uppgift ställer en mångfald problem och har tvingat kommittén till ett mycket omfattande utredningsarbete.

Det kan rättvisligen inte sägas om den svenska kyrkan att den numera utövar något otillbörligt tvång gentemot sina medlemmar. De förpliktelser, som normalt höra samman med tillhörigheten till ett trossamfund, har kyrkan ingen rättslig möjlighet att avkräva

sina medlemmar. Man behöver blott erinra om, att svenska kyrkan torde vara unik i kristenheten däri, att den icke kräver dop som förutsättning för medlemskap. Dock kan givetvis under vissa förhållanden den faktiska tillhörigheten till ett religiöst samfund kännas kränkande. På så sätt motiveras den föreslagna rätten till fritt utträde. Genom en betydelsefull deklaration har också 1929 års kyrkomöte med anledning av den berömda s. k. biskopsmotionen fastslagit, att det även är ett centralt kyrkligt intresse att ingen mot sin vilja kvarhålls i svenska kyrkan, och därför med klara ord begärt en utvidgning av den nuvarande rätten till utträde. Enligt nu gällande förordning, 1873 års dissenterlag, kan blott den utträda som omfattar en främmande kristen lära, och vid anmälan om utträde skall han dessutom ange till vilket annat kristet samfund han avser att övergå. Den nuvarande lagen känner i princip alltså intet annat utträde än det som är förbundet med övergång till ett annat kristet samfund. Någon kontroll av att en sådan övergång verkligen sker är emellertid aldrig förutsatt, varför i praktiken möjlighet har funnits att lämna kyrkan och bli konfessionslös. Det är denna möjlighet, liksom möjligheten att ansluta sig till en icke-kristen religion, som dissenterlagskommittén i sitt förslag till religionsfrihetslag klart uttrycker. Det betyder att svensk lag i fortsättningen också måste räkna med svenska medborgare, som äro konfessionslösa eller bekänna sig till icke-kristna religioner.

Skall religionsfrihetens princip konsekvent tillämpas, måste emellertid förhållandena ordnas så, att den utträdande inte berövas några av sina medborgerliga rättigheter. En översyn av nu gällande föreskrifter om behörigheten att inneha vissa allmänna ämbeten och tjänster är därför nödvändig. Så länge statliga organ ha avgörande inflytande på ärenden rörande kyrkan och religionsvården i vårt land är det dock icke möjligt att överlag stryka föreskriften om tillhörighet till svenska kyrkan. Så skola exempelvis enligt kommitténs förslag justitie- och ecklesiastikministrarna, liksom det konsultativa statsråd som kan ha att föredraga kyrkoärenden, vara medlemmar av svenska kyrkan.

Den i praktiken mest betydande förändringen i fråga om behörighetsföreskrifterna gäller läraretjänsterna vid de allmänna skolorna. Nu är folkskolläraryrket öppet endast för medlemmar av svenska kyrkan. Kommittén finner att undervisningen i kristendom numera har en så allmänt evangelisk prägel, att även medlemmar av andra samfund än svenska kyrkan, d. v. s. sådana sam-

fund som ha en från grunderna för skolornas kristendomsundervisning ej väsentligen avvikande trosåskådning, skola kunna bli lärare. Dessutom föreslår kommittén en anordning, enligt vilken vid större skolor ett ämnesutbyte skulle kunna ske, så att vissa folkskollärartjänster icke skulle vara förenade med skyldigheten att undervisa i kristendom. Det skulle alltså finnas en möjlighet även för dem som äro konfessionslösa eller ej äro medlemmar av svenska kyrkan eller andra evangeliska samfund att bli folkskollärare. För elever, som ha denna konfessionella ställning, föreslår kommittén i anknytning till nu gällande regler rätt till befrielse från att delta i kristendomsundervisningen, naturligtvis under förutsättning att tillfredsställande religionsundervisning erhålles på annat sätt. Därvid skall särskilt tillses att elever, som befriats från kristendomsundervisningen, erhålla vissa elementära kunskaper även om kristendomen och kyrkans historia med särskild hänsyn till utvecklingen inom vårt eget folk. Det är således inte någon egentlig nyhet, som kommittén här föreslår. Förfarandet har praktiskt prövats med tillfredsställande resultat, och det torde komma att gå bra också i fortsättningen, även om bestämmelserna kunna förefalla tillkrånade.

Ett studium av kommitténs förslag ger överhuvudtaget ett första intryck av en viss krånglighet. Denna härrör otvivelaktigt därav att kommittén så långt som möjligt söker anpassa sig efter de faktiska förhållandena, som onekligen i vårt land äro ganska oklara. Den religiösa utvecklingen har inte löpt efter linjal. Enligt kommitténs förslag kan det i framtiden finnas trossamfund av icke kristen karaktär vid sidan av svenska kyrkan med en rättsligt erkänd ställning. De skola kallas särskilda trossamfund. Detta kommer säkerligen att bidra till ökad klarhet, eftersom den nuvarande kyrkobokföringens föreskrifter att här vistande »muhammedaner och hedningar» skola antecknas som medlemmar av svenska kyrkan försvinner. Men samtidigt lämnar förslaget möjligheten öppen för dissenters att kvarstanna inom kyrkan och där bilda trossammanslutningar, som också få en erkänd ställning och tillerkännas rättskapacitet, medan det är tvivelaktigt om svenska kyrkan äger sådan kapacitet. Jämte förslaget till fritt utträde är detta försök att reglera de inomkyrkliga samfundens ställning det mest betydelsefulla i kommitténs betänkande. Medan det fria utträdet synes vara en självklar följd av den proklamerade religionsfrihetens princip, är kommitténs förslag rörande de inomkyrkliga trossammanslutningarna mera diskutabelt. Då

denna fråga är ytterst betydelsefull, inte minst för svenska kyrkan, bör den ägnas en mera ingående uppmärksamhet än vad som kommit den till del i den allmänna diskussionen. En ny religionsfrihetslag bör givetvis även söka tillvarata svenska kyrkans berättigade intressen och icke blott de inom- och utomkyrkliga samfundens.

Med särskilt trossamfund avses i förslaget till religionsfrihetslag en för religiös gemenskap och verksamhet tillkommen sammanslutning av personer, som ej tillhöra svenska kyrkan, såvitt sammanslutningen antagit en trosåskådning samt har offentlig religionsövning och en samfundsordning. Enligt kommitténs uppfattning bör nu också skillnaden mellan religiösa sammanslutningar av personer, som tillhöra svenska kyrkan, och de särskilda trossamfundet i görligaste mån utjämnas. Sådana sammanslutningar skola alltså ha en rättsställning, som närmast motsvarar de särskilda trossamfundens. En trossammanslutning är därför en för religiös gemenskap och verksamhet inrättad sammanslutning av personer, som tillhöra svenska kyrkan, såvitt sammanslutningen har offentlig religionsövning och stadgar. Även i detta fall fordras alltså, att dessa sammanslutningar skola, för att det allmänna skall ta hänsyn till dem, ha en viss organisatorisk fasthet och offentlig religionsövning på sitt program.

Skillnaden mellan trossammanslutning och särskilt trossamfund är således den, att den förra omfattar personer, som tillhöra svenska kyrkan, det senare personer, som ej äro kyrkomedlemmar. Därför ha också de frikyrkliga samfundet inom kyrkan i den föreslagna lagen fått beteckningen sammanslutning. Termen trossamfund är reserverad för svenska kyrkan och andra vid sidan av denna stående samfund. De frikyrkliga samfundet komma säkerligen inte att helt acceptera denna terminologi, som otvivelaktigt icke blott är av formell betydelse utan också har en saklig innebörd. Svenska kyrkan är ett trossamfund, de frikyrkliga »samfund», vilkas medlemmar tillhöra svenska kyrkan, äro trossammanslutningar inom detta samfunds ram. Detta framgår kanske än tydligare av att en utomkyrklig sammanslutning för religiös verksamhet och gemenskap måste ha en viss trosåskådning, varigenom den skiljes från andra samfund, för att vara kvalificerad som särskilt trossamfund, medan detta icke anges beträffande trossammanslutningarna. Tydligen är förutsatt att trossammanslutningarna åskådningsmässigt icke avvika från svenska kyrkan och att deras speciella kännetecken icke ligger i åskådningen utan

i verksamheten. Denna förutsättning, som givetvis är mycket betydelsefull, är dock ej uttalad i lagförslaget eller i dess motivering, varför frågan lämnas i oklarhet. Den är dock ur svenska kyrkans synpunkt ingalunda betydelselös. Det synes icke vara ett orimligt önskemål att dess medlemmar, när de bilda sammanslutningar för religiös verksamhet inom dess ram, verkligen bedriva ett arbete, som är i linje med dess åskådning, sedan rätten till fritt utträde och fri församlingsbildning utanför svenska kyrkan en gång blivit fastslagen.

Oklarheten i vissa av bestämmelserna rubbar emellertid ej den principiellt betydelsefulla utgångspunkten i kommitténs förslag. Nu skola emellertid dessa trossammanslutningar liksom de särskilda trossamfundet erhålla vissa uppgifter av offentligrättslig natur, t. ex. i fråga om förrättande av vigsel, och komma i åtnjutande av vissa förmåner i beskattningsavseende. Det är nämligen kommitténs mening att den skattefrihet, som de utträdde samfundet f. n. åtnjuta, bör utvidgas till att omfatta även de inomkyrkliga trossammanslutningar, som utöva kyrklig verksamhet.

Motiveringen till detta förslag synes närmast vara att sammanslutningarna ej skola vara sämre ställda än samfundet. Utträdet ur kyrkan bör ej premieras med en särskild förmån. Men då de särskilda samfundet åtnjuta skattefrihet på grund av sin likställighet med svenska kyrkan, måste detta logiskt innebära att också de inomkyrkliga trossammanslutningarna betraktas som likställda med kyrkan. Kommittén framhåller också i detta sammanhang att den »utformat sitt förslag i syfte att erhålla större likställighet mellan de frikyrkliga sammanslutningarna och svenska kyrkan».

På denna punkt har man otvivelaktigt anledning att fråga sig om inte kommittén gör sig skyldig till en uppenbar motsägelse. Sammanslutningarna äro i den principiella uppläggningsbestämningen som inomkyrkliga organisationer, verksamma inom den svenska kyrkans ram, vilket terminologiskt anges genom att de ej betecknas som samfund eller kyrkor utan som trossammanslutningar. I motiveringen för skattefrihet betraktas de trots detta som likställda med svenska kyrkan, alltså som samfund eller kyrkor, även om den sistnämnda beteckningen inte användes. Man kan ifrågasätta om en sådan likställighet kan anses eftersträfvansvärd ut från en konsekvent frikyrklig ståndpunkt. I alla händelser synes det själfvallet att svenska kyrkan på grund av sin åskådning och sin i lag givna ställning icke kan acceptera en sådan uppfattning. Skattefriheten och vigselrätten, om nu medgivandet

av denna rätt kan anses vara ett religionsfrihetsintresse, kan förvisso ordnas utan att svenska kyrkans karaktär av kyrka utplånas. Det är en egendomlig kyrkorättslig konstruktion, som lämnar möjligheten öppen för och t. o. m. ger offentligt erkännande åt dissentersamfund inom ett annat samfund, en konstruktion som icke vore tänkbar för de särskilda trossamfunden. Det förefaller inte vara en riktigt honnett behandling av en kyrka, som dock enligt kommitténs förslag är ett samfund. Frågan skulle ju se ut på ett helt annat sätt om möjlighet till utträde icke funnes. Men när nu denna rätt är föreslagen utan inskränkningar, kommer svenska kyrkans karaktär av bekännelsekyrka, av ett samfund med en egen särpräglad åskådning, att starkare framträda än hittills. Rätten till fritt utträde är ur många synpunkter också en gåva till svenska kyrkan, men vad kommittén ger med den ena handen synes den taga tillbaka med den andra.

Den enda motiveringen till att lagen skulle tillåta och erkänna kyrkobilddningar inom kyrkan är uppenbarligen en önskan att icke onödigt uppmuntra utträdet och att bevara enigheten i religionen. En sådan önskan är givetvis i högsta grad lofvärd. Men en fiktiv enighet synes ej vara av något större värde vare sig för kyrkan eller för staten. Det kan hända att ett medgivande av rätten till fritt utträde inleder en utveckling, varigenom svenska kyrkan förvandlas till ett minoritetssamfund. Då är väl underlaget för den nuvarande regleringen av förhållandet mellan staten och kyrkan borta. Men en sådan utveckling hejdas icke av att *verkliga* dissenters kvarstå som av lagen erkända inomkyrkliga trossammanslutningar i stället för att utträda och bilda särskilda trossamfund.

Kring de två huvudfrågorna, rätten till fritt utträde ur svenska kyrkan och sammanslutningarna eller samfundens rättsliga ställning, grupperar sig många andra frågor som måste beaktas vid en mera konsekvent tillämpning av religionsfrihetens princip. Självfallet är att de samfund, som existera vid sidan av svenska kyrkan, icke få ha strängare villkor för utträde än den sistnämnda och att här tvångsanslutning icke bör förekomma. Denna allmänna regel, som är klart uttryckt i förslaget till religionsfrihetslag, kommer säkerligen att få ganska kännbara följder för de mosaiska församlingarna. Medlemskapet i dessa är grundat på tvångstillhörighet. Några stadganden om rätt till utträde ur en mosaisk församling finnas ej. Den enda vägen till utträde har varit övergång till svenska kyrkan eller annat kristet samfund. Dessa församlingar ha även tillerkänts beskattningsrätt med rätt

till indrivning genom de exekutiva myndigheternas försorg. Kommittén stryker ett streck över alla dessa särbestämmelser och låter de mosaiska församlingarna intaga samma ställning som övriga särskilda trossamfund.

De mosaiska församlingarnas ställning kommer därför säkerligen att bli försvagad, därest förslaget blir antaget som lag. Någon annan lösning synes emellertid ej vara möjlig. Kommittén har av allt att döma mycket samvetsgrant prövat de önskemål, som framställts, och visat ett mycket stort tillmötesgående. De romerska katolikerna få ett ofta upprepat krav tillfredsställt, när kommittén föreslår att det nuvarande förbudet mot ordnar och kloster i dess ovillkorliga form upphäves. Klosterväsendet är ett så väsentligt uttryck för den romerska kyrkans liv, att det nuvarande förbudet nog måste anses strida mot religionsfrihetens grundsats.

Kommitténs betänkande skulle naturligtvis kunna ge anledning till en del principiella betraktelser om religionsfrihetens innebörd och räckvidd. Kommittén har själv avstått därifrån. Men den räknar uppenbarligen med att det svenska samhället alltjämt är ett kristet samhälle, och den har otvivelaktigt besjälats av intresset att slå vakt om de kristna livsvärdena. Något abstrakt religionsfrihetsideal har den inte formulerat, förmodligen i den riktiga insikten att ingen stat kan iakttaga likgiltig neutralitet i förhållandet till de avgörande livsåskådnings- och moralfrågorna. Tendensen i kommitténs betänkande är utifrån en realistisk demokratisk samhällssyn ytterst sympatisk. Justeras den egendomliga konstruktionen av de inomkyrkliga trossammanslutningarna synes kommitténs förslag kunna läggas till grund för en lagstiftning, som för varje dag blir alltmer angelägen. Om därvid kommitténs förslag att orden »Guds lag» skola strykas i domareedens eller domareförsäkrans förbindelse att döma efter »Guds och Sveriges lag och laga stadgar» fölle till marken, skulle det säkerligen glädja dem som ha sinne för historiska sammanhang och uppskatta påminnelser om vårt rättssamhälles förbindelser med det förflutna. Någon religionsfrihetsfråga är detta inte. Ingen vettig domare eller nämndeman tror att han därigenom förbinder sig att döma efter den mosaiska strafflagen eller fattar denna formulering som en personlig trosbekännelse.